

Հ Ր Ա Ն Տ Ա Ս Ա Տ ՈՒ Ր

Պոլսոյ գրական եռուգեռ շրջանին մէջ սկսած էր ազնուական գրչի համբաւ մը առնել. այդ շրջանէն առաջ 1879ին կը ծանօթանար իր «Պատանեկան ներշնչումներ»ով:

Գրականօրէն կատարեալ պատանի մըն էր այդ հատորին էջերուն մէջ: Ու վաղուց կը զգայ թէ ունի գրական ապագայ մը. ինքն իրեն համար կը գրէ «մի պատանի ուսանող է դեռ, որ ապագային համար կը պատրաստուի»: Եւ այդ թուականէն սկսեալ մինչեւ իր մահը գրելու կը պատրաստուէր, ինչպէս ամէն համեստ տաղանդաւոր գրագէտներ:

Երկարածիգ շրջանի մը մէջ մենք զինքը ճանչցանք, հրապարակագիր, ճառախօս, բանաստեղծ, կենսագիր, քերական, բանասէր ու պատմաբան. այս վերջին երկու ճիւղերուն միջեւ ուզեց ապրիլ և խոստացաւ լուրջ գործեր հրատարակել:

Ա.

«Պատանեկան ներշնչումներ»ը անարուեստ, բայց տաքուկ գուրգուրանքով զեղուն մտքեր ունին. «Դոքա առաջին բաբախումներ են — կը գրէ — մի սիրտի, որ եռանդով և յուսով է սնած. դոքա նախագգաց ներշնչումներն են մի հոգիի, որ սիրած է դէպ իդէական սլանալ և ծունր կրկնել գեղեցիկին և ճշմարտին առջեւ...»: Ամէն պատանի և չափահաս գրիչ ունեցած է այդ երկու կողմերը՝ գեղեցիկը և ճշմարտը: Իր այդ ներշնչումները կը յանձնէ մամուլին, ապագային անոնք իրեն պիտի յիշեցնէին իր կեանքին ծաղկապսակ գարունները, ուր ինքը ապրած էր զգայուն և երջանիկ կեանք մը: Իր խոստովանութիւնն էր այդ:

Ներշնչումներու առաջին էջը կը սկսի «Դպրոց»ի ճառով, և կը փաստաբանէ թէ ազգի մը փրկութիւնը ակնկալելու է իր կրթութենէն: «Գրականութիւն և հայ գրական ընկերութիւն» գրուածքը կը վերաբարձրէ մամուլի բարձր կարեւորութիւնը, և ջերմապէս կը պաշտպանէ գրագէտներու ձեռնտու ընկերութեան մը կարեւորութիւնը. ան պիտի հոգար աղքատ մատենագրին գրքերու հրատարակութեան ծախքը: Ինչ սիրուն երազներ տեսած ենք. բայց միշտ երազ, միշտ անոյշ պատրանք:

Գորովագութ սիրտ մը կը տրուի Սաստուրի կուրծքին տակ. կը կարդաս իր «Աղիտ և ախի» գրութիւնը, կը համոզուիս ըսածիս: Մարդկութեան մէջ կ'ապրին երկու պատուհաններ՝ թշուառութիւն և Տգիտութիւն. Սաստուր ատոնց չարիքը կ'ողորայ:

Պոլսեցին բանաստեղծական երակ մ'ուներ, անպատճառ կարծես բնագոյրէն պիտի սիրէր քնարը, ու երգով պիտի խօսէր. ինչ աստիճան հիանալի էր այդ երգը. երիտասարդ նոր գրողին մէջ արժանիքի չափը փնտռելու չէ. ատիկա ապագային ինքնին կը յայտնուի: Պատանի Սաստուրին մէջ ալ չեմ փնտռեր զայն. համեստ գեղեցիկ միտք մըն էր. քերթողական թռիչքը կը սիրէր ու կը թռչէր: «Վախորի կեանք»ը զինքը կը տարուբերէր գեղածիծաղ ցնորքի ափունքը. իր հայրենիքի գեղն անմահ էր, ինչ որ հոն կար գողտր էր, անգուգական գեղեցիկ: Սաստուր իր հիացումներուն արձակ երգիչը կ'ըլլար. և խորասուզուած հոգեբանական տխուր հարցերու մէջ կը բացագանչէր. «Ո՛ր Աստուած, է՞րարդեօք լոյսին հետ խաւար ստեղծեցիր, վարդին հետ փուշ, ժպիտին հետ ար-

տօ՛ւր...»: Կ'ուզէր սակայն քաղցր անըրջանքի մէջ ապրիլ, որ կեանքի ու բախտի դառն հարուածներու մտատանջութեամբ չընկճուի: «Յարստեւ աշխատանք» գրութեամբ հոետոր մըն էր Սաստուր. անպաճոյճ ոճով կ'աշխատէր արծարծել աշխատելու կրակը: Յառաջադիմական քարոզիչ էր այդտեղ. զիւտեր գտնուած են անընկուն աշխատութեամբ. ցոյց կու տար՝ որ Եւրոպայի նմանելով հայը կարող է յառաջադիմել. բոլորովին տարրական սիւրուն ներշնչումներ էին իր ճառին արծարծած գաղափարները:

Պատանիներ որ հրապարակախօսի պաշտօն կը վարեն ինքնաբերաբար առաջնորդողի ծերօն խոհեմութիւն հագած՝ առատօրէն խրատ ու յորդոր կը բաշխեն. Սաստուր այդ պատանիներէն էր «Վշտակ-ցոյրիւն», «Ամուսնութիւն» յօդուածներուն մէջ: Կը կարդաս իր «Երախտագիտութիւնը» որ անկեղծ պաշտումի էջ մըն է, ուր ազգային անձնանուէր գործիչ Պ. Միշաս Չերազ անմահացած է իր աշակերտ Սաստուրի երախտագիտական զգացումներով: «Մի ողջոյն առ մայիս» արձակ բանաստեղծական էջ մըն է. քնարը համեստօրէն կ'երգէ Պոլսոյ բանաստեղծական վայրերը. և երգողը հիացած է, բայց հիացնելու ուժ չունի:

Բ

Հրանտ Սաստուր իր «Պատանեկան ներշնչումներ» հատորին մէջ ամփոփած է նաեւ տաղաչափական քերթուածներ: Զգայուն երգիչ մը ուզած է ըլլալ և կարծես զգալու համար՝ տխրութիւնը անհրաժեշտ է. կը տխրի, վշտերու մէջ կը թաղուի, որպէս զի կարենայ հնչեցնել տաղաչափական երգին յուզուած շեշտը: Ամայի դաշտի մը վրայ, զիշեր ատեն մտքէն կ'անցնի «Գիշեր և խոհանք» բանաստեղծութիւնը. պատանի՝ հինցած, զառամ քերթողական զարդերը իրեն համար նոր ու ակնապարար կ'երեւին. լուսին, մռայլ եթեր, սգաւոր խոհեր, ասոնք նորաթիւ քերթողին համար հրաշառեսիլ

նորութիւններ են. Սաստուր այդ հին նորութիւններով կը պնդազարդէ իր «Գիշեր և խոհանք» բանաստեղծութիւնը: Բնութեան գեղանի զարդերէն կ'անցնի սգաւոր Հայաստանի աւերակներուն վրայ կ'ողբայ: Կը յիշէ յաղթական ու պարտեալ Հայաստանը: Անհուն տխրութեամբ կուլայ հայրենիքի տապալումը, և վերջ ի վերջոյ յոյսը անապակ խինդ ու խանդ

կը թափէ իր տխուր հոգւոյն մէջ. ինչ յոյս է այն. չ'ըսեր. մտածէ որ գտնես: Անմեղ, անփորձ ու խանդավառ հայրենասէր քնարի երգն է այդ. չես զմայլիր, բայց կը գովես անոր զուտ ազգասիրութիւնը:

Իր «Մարդուկ առաջտուն»ը եթէ չէ զուտ թարգմանութիւն, գրուած պիտի ըլլայ Լամարգինի «Hymne de l'enfant à son réveil» հիանալի մանկունի երգէն ներշնչուելով: Աղբրս է որ կը թռչի մանկական անմեղ շրթունքէն. մանուկը կը գուրգուրայ իր անմեղութեան վրայ. Արարչէն կը խնդրէ:

«Ո՛չ, մի՛ լքեր, մի՛ թողուր զիս անապաշտպան Սասուր և վաղ, մինչեւ այն ժամ ուր սեւ մահն

Գայ զիս խլէ այս աղէտի աշխարհէ
Եւ անհունի ովկիանին զիս յանձնէ...»

Ինքը դեռատի գրիչ, ինքը քաջալերու-
թեան ու խրախոյսի պէտք ունի, և սա-
կայն կը համարձակի Սիսակին քաջալեր
կարգալ. իր «Առ Սիսակ»ը՝ քաջալերիչ
քերթուած մըն է, ուսկից կ'իմանաս որ
Սիսակ շատ մեծ տիպար մըն է. Հայրե-
նիքը անկէ շատ մեծ ակնկալութիւն ու-
նի. տեսէք բարի միամիտ Ասատուրը ինչ
կ'երգէ.

«Ահ, թըշուառ է հայն, ըսի՞նքի տուր նըմա
հա վէրքեր ունի, դարման տար նոցա.
Հանճարըդ ասպար արէ հայ կուրծքին,
Ում բիւր սըլաքներ կ'ուղղէ թշնամին»:

Սիսակի հանճարը Հայաստանի ասպար
պիտի ըլլայ. ու կը զարմանաս որ հա-
յութիւնը այսպիսի հանճար ասպարներ
ունենալով՝ դարձեալ յաւիտենական վի-
րաւորը միացած է: Շատ մեղադրելու չենք
անփորձ հասակը՝ իր քնարովը կարող է
պաշտուծի մէջ ծայրայեղութեան ալ դիմել:

Ֆրանսական քերթողներու տպաւորու-
թեան տակ գրուած են իր խրատական
բանաստեղծութիւնները. գուրգուրացող հո-
գի մը կայ իր մէջ, քերթողական խանդը
շատ տկար. կը կարդաս իր «Առ փոքրիկ
Լեռնիկ» քերթուածը, ուր խանդաղատանք
մը կը գտնես մանուկներու անմեղութեան
վրայ, և անոյշ խրատականներ ապագա-
յին համար:

Ասատուր շուտով կ'արթնցնէ մանուկը,
անոր կ'իմացնէ թէ աշխարհը կեղծիք է,
փշոտ ու թունաւոր. նենգաւոր մարդկու-
թենէն կը զգուշացնէ զանիկա.

«Զգոյշ լեր դու, զի փուշ ունին
ամեն վարդերն յուսափթիթ
Զի թոյն ունին մերթ գեղ և սէր,
զի կեղծ է մերթ մեր ժըպիտ...»:

Անմեղ կրօնական ներշնչում մը կայ իր
ամէն երգերուն մէջ, մաքուր հոգի մը
կարծես կը սաւառնի երկնային խոկում-
ներու անբծութեան մէջ: Լամարդինեան
մտքեր անպաճոյճ կը շարունակ իր քեր-

թուածին տողերուն վրայ. սիրուն է իր
«Առաջուտ»եան երգը, քերթողական պար-
զունակ պատկերներու առջեւ կրօնական
հոգի մըն է կարծես կ'աղօթէ:

Վարժ՝ մանաւանդ թէ քաջավարժ տա-
ղաչափ մըն է. դիւրաւ կը շարէ քերթու-
ղական տողերը. կրկնութիւններէ և հազար
անգամ երգուած երգերը կրկնէն չի
զգուշանար. մտադրութիւն չունի գեղեցիկ
ձեւերով սիրուն մտքեր ստեղծել ու հիւա-
ցնել: Այն թուականին երբ ինքը կը գրէր
այդ քերթուածները, մեր քերթողական
գրականութեան մէջ միայն Հիւկոյի և Լա-
մարդինի արձագանգները կը լսուէին. ամէն
հայ քերթող իր կարողութեան համեմատ
անոնց կը հետեւէր: Ասատուր քաջ հե-
տեւորներէն չէր:

Գ.

Տակաւին թէոդիկ իր «Ամենուն Տարե-
ցոյց»ը հրատարակած չէր. օրինակ տուած
չէր թէ ինչպէս հարկ է տարեցոյց մը խմբա-
գրել: Մեր Պոլսոյ մտաւորականներն սկսած
էին «Ազգին Տան» համար «Ընդարձակ
Օրացոյց»ներ հրատարակել: 1902 թիւը
կը խմբագրէր Հ. Ասատուր: Թերթերը
սրտցաւ քննադատականներ հրատարակե-
ցին այդ հատորին վրայ, ըսելով որ Ազ-
գային Հիւանդանոցը, Ազգին Տունը անկէ
օգուտ չի տեսներ:

Ես այդ առթիւ կը գրէի 1902 փետր.
«Բազմավէպ»ի մէջ.

Յուզեալ խնդիր մ'ալ է Կ. Պոլսոյ Ազ-
գային Օրացոյցներու տպագրութիւնը. տե-
ղացի հայ մամուլը յաջորդաբար այդ
անուամբ բազմապատկեց զանազան ձե-
ւերով և պարունակութեամբ օրացոյցներ.
և ասոնք այնքան շատցան, որ իրարու
խոչընդոտն ըլլալէ զատ, գրեթէ ուրիշ ոչ
մէկ առաւելութիւն չունեցան: Եւրոպական
«Ամանա»ներու դիմակով, մէկ քանի
տարի լոյս տեսաւ Կ. Պոլսոյ Ազգային
հիւանդանոցի — «Ազգին Տան» ի նպաստ
ստուարակազմ օրացոյցը, որ առաջին
տարիները մեծ ընդունելութիւն գտաւ, իսկ
այժմ կը լսենք որ անցեալ տարուան

հատորը կէսէն աւելին անվաճառ մնա-
ցած է, և այդ պատճառաւ նորը տակաւին
հրատարակուած չէ:

Բիւզանդական հայոց ակնջին անդա-
ղար կը հասնի «Ազգին Տան» մահիճներու
մէջ հաշմանդամ, վիրաւորեալ, օրհասական
և տառապեալ ցաւագարներու աղիողորմ
ողբերու եւ հառաչներու արձագանգը.
կ'անիրաւինք՝ եթէ ըսենք որ տեղացի
հայութիւնը անտարբեր կը մնայ նոյն
գլխութեան կարօտ եղբայրներու թշուառ
սպառկներու առջեւ. բայց թէ ինչու ան՝
անոնց ի նպաստ հրատարակուած օրա-
ցոյցը չի գնե՞ր՝ որ այդ միջոցով նուի-
րական գործ մը կատարած ըլլայ, ա-
սոր պատճառը ժողովրդեան անտարբերու-
թիւնը չէ, այլ՝ հրատարակուած գործին
լրջութիւնը:

Ժողովուրդը այդ հրատարակութեամբ
օգնութեան պիտի հասնէր Ազգային հի-
ւանդանոցի տառապեալներուն՝ եթէ զայն
Եւրոպական «Ամանա»ներու շնորհքով
զարգարուած տեսնէր. ընդհակառակն
իրեն սիրելի և հետաքրքրական նիւթեր
չի գտաւ այդ օրացոյցին մէջ. անոր պա-
րունակած բանասիրական բազմաթիւ է-
ջերը որքան ալ պատիւ մ'էին խմբագրու-
ղին, սակայն պէտք էր գուշակել, որ այդ
միջոցով նուիրական հրատարակութիւն
մը ժողովրդեան համակրելի չէր կրնար
ըլլալ, և որով ազգային հիւանդանոցը
կրնար տուժել. ինչպէս որ ալ պատա-
հեցաւ:

Մեր հեղինակները, մեր գրասէր գոր-
ծիչները՝ կը սիրեն գործել, բայց շատ
անգամ գործը գրաւիչ ընելու արհեստին
բոլորովին անտեղեակ ըլլալով, իրենց
սպասած իրաւացի քաջալերութեան չեն
արժանանար: Այս դժբախտ դասակարգին
մէջ կրնանք դնել նաեւ նոյն օրացոյցի
ծանօթ խմբագրողը՝ Պ. Ասատուր փա-
տարանը: Մեր համեստ դատողութեամբ՝
«Արեւելք»ի այդ նախընթաց խմբագրա-
պետը՝ եթէ այս հատորը խմբագրէր եւ-
րոպական «Ամանա»ներու յար և նման
բովանդակութեամբ, անհամեմատ ընդու-

նելութիւն կրնար գտնել. պէտք է խոս-
տովանիլ, որ մենք տակաւին ինքնուրոյն
գրական գործ մը ստեղծելու մէջ մեծ
յաջողութիւն մը չունինք, մենք պէտք
ենք հետեւող ըլլալ, ընդօրինակող կա-
տարեալին. այդ կերպով կարող կ'ըլլանք
բարեշնչել մեր գրական գործը և այդ
կերպով կրնանք նոր գեղ մը տալ և նոր
շարք մը քսել մեր գրականութեան:

Հրանդ Ասատուր կարգալով իմ այս
դիտողութիւններս՝ իսկոյն փութաց ինձ
գրեց.

Վերապատուելի հայր Երեմեան,
— Զեր յօդուածները «Բազմավէպ»ի մէջ
կը կարդամ միշտ, և մեծ հաճոյքով,
որովհետեւ կը գտնեմ անոնց մէջ այն
եռանդուն հոգին զոր հոս ճանչցայ: Կը
շնորհաւորեմ ձեր աշխատութիւնները և
այն ազնիւ ոգին որ կ'առաջնորդէ այսօր
«Բազմավէպ»ը:

— Ապրիլ:

Խոստացած էի Զեզ աշխատակցիլ «Բազ-
մավէպ»ին, սակայն կը ցաւիմ որ ցարդ
չկըցայ խոստումս բռնել: Այս միջոցին
քանի մը աշխատանքներ կը գրաւեն զիս,
մասնաւորապէս Կ. Պոլսոյ հայոց ընդար-
ձակ Պատմութիւնը, զոր կը պատրաստեմ
և որուն մէկ համառօտութիւնը հրատա-
րակած եմ 1902ի Ընդարձակ Օրացոյցին
մէջ: Ներեցէք որ այդ ընդարձակ Օրացոյցի
մասին ձեր ըրած մէկ հրատարակութիւնը
յիշեցնեմ ձեզ այս առթիւ: Գրած էիք
թէ. Գործին լրջութիւնը պատճառ եղած
է որ այդ գրքէն կարելոր մաս մը ան-
վաճառ մնայ: Ստոյգ կերպով կրնամ
ապահովել զձեզ թէ այդ Օրացոյցը Կ.
Պոլսոյ մէջ հայ ընդունով տպուած գիրքերէն
առնեն շատ վաճառուածք եղած է և 4000է
աւելի օրինակ սպառած է (զասագիրքերը
հաշուի չեն առնել): Զայս կը գրեմ առ
ի տեղեկութիւն միայն, որովհետեւ գիտեմ
որ գոհ կ'ըլլաք:

Եթէ ո՛ր և է կերպով կրնամ օգտակար
ըլլալ Բազմավէպին, հաճեցէք գրել ինձ:
Ուրախ կ'ըլլամ եթէ երբեք ձեր նամակ-
ներով պատուէք զիս:

Ընդունեցէք կնոջս և իմ յարգանքներս.
Մնամ ձեզ միշտ անձնանուէր
Հրանդ Ասատուր

Այս նամակն արդէն ապացոյց մըն է Հ. Ասատուրի փափկանկատ նկարագրին: Ազնուութիւնը երիտասարդ հասակէն յայտնած է թէ՛ իր գրութեանց, թէ՛ խմբագրութեան և թէ՛ ուսուցչութեան ժամանակ: Այս բնատուր յատկութիւնը ան՝ իր շուքին հետ իրեն հետ պահեց:

Համբար մեծ էր Ասատուրի, գուցէ այդ համբաւին համապատասխան գրական բեղուն արտադրութիւն չի տեսնուիր, բայց եթէ յիսունական թուականի թրքահայ թերթերը աչքէ անցընենք՝ կը տեսնենք որ ան աշխատած է, շատ արտադրած է, բայց յանդգնած չէ հատորներու մէջ հաւաքելու իր գրութիւնները: Ինքը պարկեշտութիւն համարած է գրքերով հրապարակ չնետուիլ, մեր պարտքն է նման գրագէտ վաստակաւորները իրենց պարկեշտութեան մէջ չմոռցնել:

Հ. Ասատուր շատ երիտասարդ հասակէն ցոյց տուած է իր գրագէտի կարողութիւնը: Իր գրական առաջին հրատարակութիւնն է Թարգմանութիւն մը՝ Պատմութիւն Մարջիկայի, որ տպագրուած է 1874ի դեկտեմբերին, երբ ան 12 տարուան էր. ինք ծնած է 1862, օգոստոս 10ին: Նա իր այդ թարգմանութիւնը թերի և ողորմելի աշխատանք մը համարած է, սակայն այն ցոյց կու տար որ իր սիրտը կանուխէն սկսած էր բարասել գրականութեան սիրուն համար:

1877ի յունիսին խօսած է իր առաջին ճառը Բերայի Էսայեան վարժարանին մէջ՝ Դպրոցի օգտակարութեան վրայ (այդ ճառը հրատարակուած է Պատմական ներշնչում ներքոն մէջ): Դարձեալ 1877ին է որ ինք հրատարակած է Մանգոմի եփքնարի մէջ՝ Վիկտոր Հիւկոյի դամբանականներէն մէկ քանիին թարգմանութիւնը՝ ինչպէս Ժ. Սանի և Ֆրէտէրիք Սուլիէի վրայ խօսած դամբանականներու թարգմանութիւնը:

Իր առաջին ինքնագիր հրատարակութիւնն է 1877ի Յուլիսին Մանգոմի մէջ լոյս տեսած մէկ յօդուածը, որուն վերնագիրն է Գրականութիւն և Հայ-Գրական Ընկերութիւն, յետոյ արտատպուած Պատմական ներշնչումներ հատորին մէջ: Այդ հատորը հրատարակած է 1879ին, որ կը պարունակէ 1877էն մինչեւ 1879 իր գրած արձակ և ոտանաւոր գրութիւնները. առնց վրայ արդէն անդրադարձած եմ ներկայ գրութեանս առաջին էջերուն մէջ: Տիրայր ծածկանունով՝ Օրմանեան քննադատութիւն մը հրատարակած է այդ երկասիրութեան վրայ. այդ քննադատականը իբրեւ թերթին տպուած է «Մասիս»ի մէջ 1879ին:

1879 Մայիսին Աղգային Սահմանադրութեան տարեգարծին օրը խօսած է ճառ մը, որուն առաջին տեղը տուին նոյն օրը հանդիսին կազմակերպիչները և նոյն տարին իսկ ան հրատարակուեցաւ Արամեան տպարանէն՝ Սահմանադրութիւն և հայ ժողովուրդը վերնագրով: Տիրայր այդ ճառին վրայ ալ գովեստներ խօսած է «Մասիս»ի մէջ հրատարակած ուրիշ մէկ քննադատականով մը:

Հ. Ասատուր 1878ին և 1880ին աշխատակցեր է «Մասիս»ին, ուր մասնաւորապէս ուշադրութիւն գրաւած է Կիլիկիան Ընկերութեան կազմութեան առթիւ իր գրած յօդուածը զոր արտատպած է «Մշակ»ը:

1881ին, «Մասիս»ի մէջ կը հրատարակէ Հոյր ստորագրութեամբ՝ Եզրի Տէմիրճիպաշեանի ուղղուած յօդուած մը ուր Աշխարհաբարի դատը կը պաշտպանէ պատասխանելով Անահիտի դէմ, որ Գրաբարը կը պաշտպանէր ընդդիմախօս ունենալով Արամազդը: Պէտք է գիտնալ որ Անահիտ ծածկանունն էր բանաստեղծ Սիւպիլի, և Արամազդ՝ Բիւզանդ Քէչեանի, որոնք նոյն ատեն կը մղէին լեզուական բուռն պայքար մը:

Հ. Ասատուր 1881ի վերջերը Բարիզ կ'երթայ, կը մտնէ իրաւագիտական վարժարանը, ուր կը մնայ մինչեւ 1884. այդ

միջոցին կը շարունակէ աշխատակցիլ «Մասիս»ի՝ թղթակցութիւններով:

Բարիզի մէջ կը ծանօթանայ Գրիգոր Օտեանի, որ իր վրայ մեծապէս կ'ազդէր լեզուի տեսակէտով: Ասատուր մինչեւ այդ ատեն, ըլլալով Մինաս Չերազի աշակերտը, կը գործածէր Ընտրողական աշխարհարարը (Չերազի աշակերտած է 1875էն 1877): Օտեան կը զգացնէ Ասատուրի՝ թէ կարելի չէ լեզուի կանոնները քմահաճ կերպով ճշդել. թէ պէտք է հետեւիլ ընդհանուր սովորութեամբ նուիրագործուած ձեւերուն, և թէ ներդաշնակութեան պահանջն է խուսափիլ միօրինակ ձեւերէ:

Ասատուր 1884 հոկտեմբերին Պոլիս կը վերադառնայ փաստաբանի վկայականը գրպանը դրած: Սակայն Պոլիս չմտած, հարկ կ'ըլլայ տասը օր քառանքիկայի համար Գաւաք սպասել, որովհետեւ այդ օրերուն իտալիա ժանտախտ կար: Գաւաքի մէջ՝ Լոնտոնի վրայ ունեցած տպաւորութիւնը կը նկարագրէ: Այդ յօդուածը կը տպուի «Արեւելք»ի մէջ. և հաճելի անցնելով, պոստիցիք ատոր վրայ շատ խօսած են և «Մասիս» գրական շարքաթերթը զայն կ'արտատպէ, և նոյն իսկ թուրք թերթ մը անկէ մաս մը թարգմանելով կը հրատարակէ, ինչ որ նոյն ատենուան համար հազուագիւտ բան մը կը համարուէր:

Արփիար Արփիարեան, որ այդ օրերուն գրական ասպետն էր, Ասատուրի մէջ կը տեսնէր ապագայի գրական մէկ աստղը. կը քաջալերէ զանիկա և կը պնդէ որ շարունակէ գրել: Ու Ասատուր թեւեր առած կը սկսի գրել. Ֆրանսացի ըրոնիկագրի ոճով «Կեանքն ի Ֆրանսա» վերնագրով յօդուածներ կը հրատարակէ Արաքս կեղծանունով. անոնք շատ ընդունելութիւն կը գտնեն: Այնպէս որ Ստեփան Փաշան անոնց այնքան հաւանած էր որ, կը կարծէր թէ զանոնք Գրիգոր Օտեան գրած ըլլայ. փաշան իր այդ համոզումը հրապարակաւ

յայտնած էր, գրելով «Հայրենիք»ի մէջ, թէ Արաքս ծածկանունին տակ կը ծածկուէր Բարիզի գրագէտ մեծ տարագիրը:

Այս կերպով Ասատուր արդէն անուն մը կը շինէ. իր գրչով հետաքրքրական կ'ըլլայ:

Ասատուր «Արեւելք» օրագրի մէջ շատ կ'երեւնայ. այդ թերթին կ'աշխատակցի ութ տարի, 1884էն մինչեւ 1892: Հոն կը գրէ բազմաթիւ յօդուածներ մեր ազգային ամուսնական օրէնքներուն վրայ:

Ասատուր կը պաշտէր Գրիգոր Օտեանը. զանիկա կը յարգէր իրեն իր գրական հայրը, անոր մահուան առթիւ ամբողջ զգացումով օժուել դամբանական մը գրած է «Արեւելք»ի մէջ (1887 օգոստոս 29). այն մեծ հայուն վրայ գրուած Ասատուրի գրութիւնը մեծ ընդունելութիւն գտած է:

Այդ թուականներուն Ասատուր կը փրնտուի իբրեւ օրուան գրագէտը. կը գրէ Տիգրան Կամարականի «Վարժապետին Աղջիկը» վէպին վրայ գրադատական մը և Բիւզանդ Քէչեանի «Հիւսնդանցի Պատմութեան» վրայ նոյնպէս գրադատական մը: Քէչեանի այդ պատմական երկասիրութեան մեծապէս աջակցեր է Խիւժեան Գէորգ սրբազանը, երբ պատրիարքարանի մէջ կարեւոր պաշտօն մը ունէր. այս տեղեկութիւնը ինքն յայտնած է ինծի 1901ին երբ իրեն հետ կը տեսնուէի:

Երիտասարդի ամբողջ կորովին մէջն էր Ասատուր. Պոլսոյ թերթերուն մէջ յաճախ կը կարդացուէին իր գրական, պատմական, օրէնսգիտական և բանասիրական գրութիւնները: Այդ շրջանին մէջ գրած յօդուածներէն կարելի է յիշել 1887ի մայիս 9ի «Մասիս» շարքաթերթին մէջ իր գրած մէկ գրական յօդուածը, ուր ամփոփած էր ուսումնասիրութիւն մը նոյն ժամանակուան թուրքիոյ Հայ գրականութեան վրայ: Նոյն ինքն Ասատուր ինծի կը գրէր որ այդ յօդուածը «Շատ գնահատեց այն ատեն մեր ողորացեալ և պատուական բարեկամը՝ Արփիար»:

(Շարունակելի)

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ